

LITURGISKT DRAGSPEL FÖR KYRKOMUSIKER

Mini-kompendium
utifrån psalmen
Härlig är jorden
(sv ps 297)

av
Johan Denke
organist och körledare

© Jidé 2020

Uppdaterad 201106

Aldrig förstummas tonen från himlen.
Den svenska psalmboken

I himlen finns dragspel åt alla.
Svenskt ordspråk

Basdelen är uppbyggd efter kvintcirkeln –
kors-tonarter uppåt, b-tonarter nedåt.

Om en valfri knapp betraktas som tonika,
så är knappen närmast under subdominant
och knappen närmast över dominant.

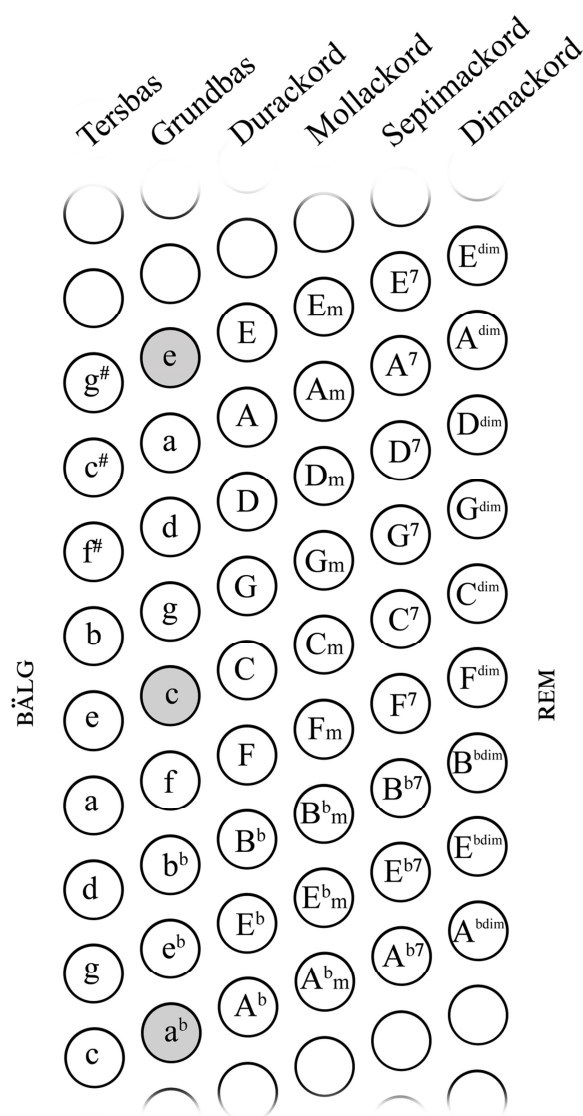
Mitt i klaviaturen ligger c.

Alla knappar brukar vara svagt avrundade
med tre undantag i grundbasraden, så att
vänsterhanden kan orientera sig:

- tonen c har en fördjupning, ofta med
en stjärna eller en skåra
- tonerna e och ass har släta inbuktningar.

Skalans toner återfinns i grundbasraden
samt i tersbasraden där tonerna är för-
skjutna fyra steg i kvintcirkeln = en ters.
Med 12 knappar i varje rad, dvs totalt
72 knappar, täcks hela skalan samt alla
dur-, moll-, septim- och dimackord.

Antalet knappar på olika dragspel varierar
normalt från 40 (åtta knappar från ess till
e i kvintcirkeln i fem rader, utan yttersta
raden med dimackord som sällan används)
till 120 (tjugo knappar i varje rad varav de
fyra understa och fyra översta knapparna
är dubbletter av speltekniska skäl).

Det hela började med en insändare till Kyrkomusikernas Tidning som jag skickade in i början på sommaren 2020 (se sista sidan).

I detta mini-kompendium koncentrerar jag mig på sådant som vi kyrkomusiker har nytta av i liturgiska sammanhang. I notexemplen använder jag genomgående psalmen *Härlig är jorden* (sv ps 297), noterad i C-dur och fritt harmoniserad.

Våga pröva på

För den kyrkomusikerkollega som är ovan vid att använda pianodragspel men som ändå kan tänka sig att pröva på det liturgiskt, rekommenderar jag att låta vänsterhandens enda uppgift vara att sköta bälgen (jfr violinistens stråke). Vänd bälgriktning vid behov. Efter hand går rörelsen av sig självt, och då kan den som vill gå vidare med de aspekter av basspel och bälgteknik som beskrivs nedan.

För närmare elementa om dragspelet hänvisar jag till andra källor.

Som kontrapunktiskt koralspel i höger hand

Precis som vid koralspel på orgel så spelar högerhanden melodin och kanske även 1–2 mellanstämmor *legato*. Detta motsvarar notexempel A1 samt a-varianterna i avsnitt B och C. Mer än så här behövs inte för att med tillräckligt bra resultat använda dragspel i liturgiska sammanhang.

Basgångar eller ackord i vänsterhanden

När detta känns naturligt, så kan den som vill gå vidare testa enkla basgångar och skalspel samt orientera sig bland i första hand dur- och mollackorden. Det tar sin tid att lära sig hitta rätt knappar och samtidigt koordinera bälgens rörelser.

I avsnitt B–C använder jag antingen bastoner (basverket) eller dur- och mollackord (ackordverket), aldrig båda växelvis. Något annat behövs i allmänhet inte vid koralspel på dragspel.

Fingersättningsförslag i basen

Fingersättningsförslag ges för vänsterhanden, där understruken siffra betyder att det är en baston som är tänkt att spelas på den innersta knappraden, tersbasraden.

Samma ton finns också fyra steg högre upp i den andra knappraden, grundbasraden. Vilken rad man väljer är en smaksak och kan variera.

Notering och fraserings

Noteringen jag använder här är i stort sett den vi kyrkomusiker är vana vid från pianonoter med gitarrackord. I alla notexempel gäller att toner inom en heldragen båge ska spelas på samma bälgrörelse. Ny eller ingen båge innebär att

bälgriktningen ska bytas. Eftersträva ett vackert *portato* genom mjuka bälgvändningar.

Tonansats och dynamik

Genom att börja öppna bälgen och därefter trycka ner en tangent, blir tonansatsen distinkt. En mjuk ansats erhålls genom att göra tvärtom, dvs tryck först ner tangenten och öppna därefter bälgen försiktigt. Motsvarande teknik gäller vid frasslut.

Alla notexempel är tänkta att börja med stängd bälge. Försök gärna som etyd att sluta i samma läge. För att 'komma i mål med stängd bälge' så kan man diskret anpassa luftförbrukningen/dynamiken, inte bara mot slutet utan helst genom hela exemplen. Spela gärna allt i försiktiga nyanser, dvs med små bälgrörelser. Tänk *p* och öka vid behov till *mp*. Upptäck hur stilla och nästan ohörbart det går att spela på ett dragspel.

Olika instruments kvalitet och skick, t ex hur tät bälgen är, påverkar förstås spelförutsättningarna.

En oktavs basomfång

Basregistrens tonstockar brukar ha omfånget E–diss. Basackordens läggningar varierar för att ligga inom detta omfång (se notexempel C2–3).

Vid skalspel över 'skarven' hörs oktavbrottet mer eller mindre tydligt. Detta döljs normalt genom registrering med flera oktavlägen samtidigt (16 + 8 fot osv).

Överkurs 1: Jazzharmonik/överlagrade ackord

Notexemplet visar hur man på ett vanligt dragspel kan färga ackord genom att trycka in två eller tre knappar i vänster hand samtidigt. Här används företrädesvis dur- och mollackord (mittenraderna). Om man också använder de två yttersta raderna med septim- och dimackord samt basverket, så kan det mesta inom jazzharmonik fås fram.

Överkurs 2: Bälgsakning

Avslutningsvis ett tips på hur man vid behov kan kompa i upptempo: *Bälgsakning*, en svårbemästrad spelteknik som är unik för dragspelet, där man med små bälgrörelser åstadkommer olika typer av perkussiva effekter med eller utan accenter. Notexemplet visar hur det kan utformas.

Jag är i stort sett självlärd på dragspel, och minikompendiets exempel speglar mitt sätt att hantera instrumentet förhoppningsvis så orgel-lik och följsamt som möjligt bland annat i samband med friluftsgudstjänster och utomhusbegravningar.

Bro, i högsommartid 2020

Johan Denke

A. MELODISPEL

Tre notexempel med olika fraser.

Överkurs: Spela melodin med vänster hand eller med båda händerna samtidigt.

Notex A1. Bälgvändning på varje ton. Lyft inte fingret om en ton ska upprepas, bälgvändningen gör jobbet.

överkurs

4 2 3 4 4 5 2 4 3 4 5 3 5 4 5 4 2

3 5 3 4 5 5 3 5 2 4 3 5 4 2 4

Notex A2. Jämför bälgens funktion med en violinists stråke – båda är redskap för att bilda och forma tonen.

överkurs

4 2 4 5 2 5 2 4 3 4 2 3 5 4 5 4 2

3 2 3 4 5 5 3 5 2 4 3 5 4 2 4

Notex A3. Variant med oregelbundna bälgvändningar för att träna att anpassa och disponera luftförbrukningen.

överkurs

4 3 4 2 5 5 4

3 4 4 4 5 4

B. 2- OCH 3-STÄMMIGT SPEL

Tre notexempel som vart och ett kan spelas på tre sätt: a) Bicinium – melodi och mellanstämma (höger hand), b) Bicinium – melodi (höger hand) och basstämma (vänster hand), eller c) Alla tre stämmorna samtidigt.

Notex B1. Lugna rörelser i understämmorna, spela *legato*. Bind gärna vänsterhandens c¹, tänk orgelpunkt.

4 3 5

B2. Mycket fjärdedelsrörelser i mellanstämman. Tydlig puls i basstämman, bind inte över tonen c¹.

4 3 5

B3. Mer rörelse i basstämman. Prova hur pulsen/tydligheten påverkas om man binder i mellanstämman.

4 3 5 2 3 4 5 2 4 3 5 4 2 3 5

C. 4-STÄMMIGT SPEL MED ACKORD

Notex C1. Melodi och ackord i höger hand samt basstämma i vänster hand. Använd gärna ljusa stämmor. Satsen kan spelas på tre sätt: a) Melodi och 2-stämmig mellanstämma (höger hand) *legato*, b) Melodi (höger hand) och basstämma (vänster hand), eller c) 4-stämmig sats.

Notex C1 consists of two systems of piano notation. The first system contains 8 measures, and the second system contains 8 measures. The right hand (treble clef) plays a melody with chords, while the left hand (bass clef) plays a bass line. Fingering numbers (3, 4, 5, 3, 4, 4, 3, 5, 3, 5, 2, 3, 4, 5, 3, 5, 2, 4, 5, 3, 5, 2, 4, 2, 3, 5, 3, 5, 2) are indicated below the notes.

Notex C2. Enkla ackord i vänster hand, basen spelas *molto legato*. Ackordens läggning i klingande notation.

Notex C2 consists of two systems of piano notation. The first system contains 8 measures, and the second system contains 7 measures. The right hand (treble clef) plays a melody, and the left hand (bass clef) plays simple chords. Chord symbols (C, G, C, C, F, G, C, C, F, C, F, C, G) are written above the left hand part. Fingering numbers (4, 3, 4, 4, 5, 3, 4, 4, 5, 4, 5, 4, 3) are indicated below the notes.

Notex C3. Fler mollackord i vänster hand, basen spelas *molto legato*. Ackordens läggning i klingande notation.

Notex C3 consists of two systems of piano notation. The first system contains 8 measures, and the second system contains 7 measures. The right hand (treble clef) plays a melody, and the left hand (bass clef) plays more complex chords. Chord symbols (C, F, G, C, C, Am, Dm, G, C, C, F, C, Am, Dm, G) are written above the left hand part. Fingering numbers (4, 5, 3, 4, 5, 2, 3, 4, 5, 4, 5, 4, 2, 3, 4) are indicated below the notes.

ÖVERKURS 1: JAZZHARMONIK/ÖVERLAGRADE ACKORD

Notexempel på några typer av färgade ackord som erhålls genom att kombinera/överlagra antingen två vanliga basackord eller en baston och 1–2 basackord. Basackordens läggning kan inte påverkas. Gemensamma ackordtoner upprepas inte (markeras med smånoter i den klingande notationen nedan). I kombination med bastoner får man ibland välja andra ackordalternativ för att undvika fördubbling av grundtonen (se t ex det näst sista ackordet samt det sista där dubblering inte går att undvika).

The example shows four measures of music. Above the staff are two chord symbols: $=C6$ and $=Am6$. Below the staff are two staves: 'Utan grundbas' (without bass) and 'Med grundbas' (with bass). The 'Utan grundbas' staff shows chord combinations: C Δ 9, Am7, G7, F $\sharp$ m7-5, C Δ , A9, Gm9, and G6. The 'Med grundbas' staff shows chord combinations: C+G, C+Am, G7+G, A $\circ$ +Am, C+Em, A+Em, Gm+Dm, and G+Em. Below the 'Med grundbas' staff are two staves showing the chord tones for each combination, with some notes marked with small notes to indicate doubling or specific voicings.

ÖVERKURS 2: BÄLGSKAKNING

Notexempel på bälgskakning. Tonupprepningarna, ett slags tremolo, åstadkoms genom att med nästan stängd bälg röra vänsterhanden snabbt i vertikalled, vilket resulterar i små vändande bälgrörelser.

En melodi eller rytm kan markeras eller antydast med olika typer av accenter i tonflödet.

Bälgskakning kan t ex utföras som sextondelar, sextondelstrioler osv (se nedan).

Bälglegato betecknar en långsammare form av bälgskakning (jfr notex A1).

The example shows two staves. The top staff, labeled 'Spelade toner', shows a melody with a long note and a short note. The bottom staff, labeled 'Bälgskakning', shows a series of sixteenth notes with accents, followed by a triplet of sixteenth notes.

The example shows two staves. The top staff, labeled 'Spelade toner', shows a melody with a long note and a short note. The bottom staff, labeled 'Bälgskakning', shows a series of sixteenth notes with accents, followed by a triplet of sixteenth notes.

Kan man vika ihop en bilkarta, så kan man spela dragspel.

Hans Alfredson

Om spel vid begravning med social distansering (KMT 2020 nr 9)

Att spela på begravningar hör till det mest meningsfulla i mitt arbete som organist. Det var inte riktigt så jag såg på det när jag gick orgelspelarkursen för närmare 50 år sedan och inte heller under kantorskursen eller studieåren på Musikhögskolan. Sweelinck, Frescobaldi, Buxtehude, d'Aquin, Mendelssohn, Franck, Saint-Saëns, Sjögren, Reger, Vierne, Lindberg, Hindemith, Dupré, Alain, Messiaen ... ja, det blev mer och mer fransk orgelmusik. Samt hela tiden Bach förstås. Härlig repertoar som kommer till användning hela kyrkoåret och som hjälper mig att hålla tekniken igång.

För två år sedan lämnade jag min befattning som organist i en Stockholmsförort, där jag och min organistkollega hade drygt 100 begravningar var om året, ofta med relativt få deltagare. Nu arbetar jag i norra Uppland där församlingens vackra medeltidskyrkor ofta är fulla av människor vid alla förrättningar. Eller var. Sedan i påskas har vi inga dop, fortfarande en del vigslar men framför allt fler begravningar fast med färre deltagare. När omständigheterna och vädret tillåter så erbjuder vi nu och håller för det mesta alla typer av begravningar helt och hållet utomhus, utanför kyrkporten eller direkt vid graven. Det är fågelsång och glitter på vattnet i sjön bortom kyrkogården. Jag har flera mycket fina orglar i församlingens kyrkor och lokaler, en 3-manualig och övriga 2-manualiga, liksom två bra flyglar, sex pianon och en cembalo. Men hur spela ute?

Som tur är finns det en typ av instrument som är snarlikt orgeln men som inte behöver elektricitet. Det registreras som en orgel med 16-, 8-, 4- och 2-fotsstämmor. Luftförsörjningen kan enkelt justeras efter behov, så att ljudet blir nästan ohörbart eller ett ögonblick senare väldigt starkt. Stämspel går utmärkt – bicinium och trestämmig sats. Melodi och ackord i höger hand och pedalstämman i vänster alternativt bara melodi i höger och ackord i vänster. Eller mejsla ut melodin stilla och mjukt helt utan komp. Och så vidare. Speltekniskt går det alltså att hantera instrumentet som om det vore en orgel. Med andra ord ett instrument som lämpar sig väldigt väl för att exempelvis leda psalmsång vid utomhusgudstjänster.

Instrumentet är uppfunnet av en tysk orgelbyggare. Eller en tidig form av det, för 200 år sedan. Till att börja med stod det högt i kurs och spelades i samhällets förnäma kretsar. När jag gick på Ackis för 40 år sedan fanns det inte på skolan, men idag kan man studera det där på masternivå.

När man nämner instrumentet vid namn, så får många som hör det ganska bestämda och belastande associationer. Men som varje instrument är det just ett instrument, inte en genre. Inte vill väl vi kyrkomusiker att våra orglar enbart ska förknippas med musik av Lefébure-Wély?

Man kunde tycka att instrumentet skulle vara det givna biinstrumentet för oss kyrkomusiker efter piano och cembalo. Det behöver ytterst sällan stämmas och tar mindre plats än en gitarr, som är mycket svårare att spela melodi och stämmor/ackord på samtidigt. Instrumentet har vanlig klaviatur för höger hand. Däremot behöver man träna för att lära sig spela melodilinjor/skalor i vänster hand och att lyhört reglera luftförsörjningen, ”instrumentets själ”.

Kostnad? Ett fabriksnytt av god kvalitet kostar lite mer än ett bra digitalpiano med PA-anläggning. Men det går att köpa begagnat betydligt billigare. Vikten är hälften av digitalpianot, och det kräver alltså ingen ström. Inte ens några batterier som behöver laddas eller bytas.

Genom åren har jag träffat flera domkyrkoorganister, orgellärare, musikkonsulenter och kyrkomusiker på olika nivåer som spelat och spelar instrumentet. I dessa märkliga tider borde det vara en merit att kunna spela det i sammanhang utanför de stora kyrkorna i stadsmiljö. Men sällan nämns det som det användbara instrumentet det är, exempelvis för oss kyrkomusiker som själva har hela spektrumet med musikuppgifter i församlingen. Jag har valt att inte heller nämna det vid namn i denna text. Läsaren får själv räkna ut det och göra sina egna reflektioner.

Johan Denke

organist och körledare